

Ervin Dolenc

Kulturna prizadevanja slovenskih socialistov na v začetku tridesetih let (1929-1935)¹

Splošna delavska zveza Svoboda za Kranjsko je bila ustanovljena septembra 1913 v Ljubljani, potem ko je oblast njeno predhodnico Vzajemnost zaradi protidržavnega predavanja Ivana Cankarja "Slovenci in Jugoslovani" po štiriletnem delu razpustila. Svoboda je postala osrednja kulturna organizacija slovenskih marksistov zlasti po splošni cepitvi marksističnega delavskega gibanja v začetku dvajsetih let, saj je po nekajletni krizi delovanja kljub velikim načelnim in še večjim osebnim sporom med marksističnimi politiki ostala enotna in ena od redkih skupnih organizacij.²

Vlogo kulturnega dela po razpustitvi parlamenta in prepovedi političnih strank v začetku leta 1929 je lepo pokazala že Anka Vidovič-Miklavčič.³ Ob kongresu Svobode je Delavska politika zapisala: "V današnjih razmerah, ko je politično življenje popolnoma utihnilo, ko je politična agitacija prenehala, je prišel čas poglobitve v kulturno delo. (..) Tako je prišel čas, da se strne ves naš proletariat v kulturno organizacijo." Politični boji zadnjega desetletja so namreč 'poplitvili' delavsko gibanje in ustvarili malo kulturnih vrednot.⁴ Vodstvo Svobode se je spričo političnih razmer posebej posvetilo graditvi organizacijske strukture in si zato prizadevalo, da bi postopoma k Svobodi pristopila vsa marksistično usmerjena delavska kulturna društva po Sloveniji.⁵

Razen tega da je poleg sindikalnih in združnih organizacij Svoboda dobila večjo in tudi vsebinsko pomembnejšo vlogo, se kraljeva diktatura formalno samih kulturnih organizacij ni neposredno dotaknila. Pokazala se je pravilnost usmeritve, ki jo je uvedel predsednik Henrik Tuma (1926-1928). Po njegovi zaslugi je društvena zveza Svoboda ostala med različnimi marksističnimi strankami in frakcijami nevtralna, po svoji ideološki usmeritvi pa še vedno odločno marksistična. Delavska politika in revija Svoboda, ki je z letom 1929 začela spet redno izhajati, sta podružnice opozarjali le na nove zakonske določbe o društvih in shodih. Vsak sestanek je bilo treba po novem vsaj tri dni prej kolkovano prijaviti, medtem ko to ni

¹ Tu objavljeno besedilo je del elaborata, ki sem ga pod naslovom *Kulturno in prosvetno delovanje slovenske socialne demokracije, do razpusta Svobode leta 1935* oddal reviji Borec leta 1989 vendar ni bil objavljen. Nastal je na podlagi osrednjega poglavja mojega magistrskega dela na oddelku za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete in je kot tak dostopen javnosti od pomladi 1989 (*Ervin Dolenc, Kulturnoprosvetna društva slovenskih delavskih strank v letih 1918-1929, Ljubljana 1989*). Prvi del teksta sem kasneje skrajšal in priredil za poglavje v knjigi *Kulturni boj - Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929*, Ljubljana 1996 (dalje Dolenc, Kulturni boj), poglavji Kulturna prizadevanja socialnih demokratov, str. 330-334, in Svoboda in socialisti, str. 334-352), del, ki govori o obdobju med leti 1929 in 1935, pa objavljam na tem mestu. K objavi tega teksta me je spodbudilo spoznanje, da pomen Svobode in sploh prizadevanja socialnih demokratov na kulturnem področju še nimajo pravega mesta v naši politični zgodovini (prim. Milan Zver: 100 let socialdemokracije. Ljubljana 1996).

² Podrobneje glej Dolenc, Kulturni boj, str. 330-357.

³ Anka Vidovič-Miklavčič: Socialna demokracija (socialisti) na Slovenskem v prvem letu diktature 1929. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 21-38.

⁴ Prav tam, str. 32; Delavska politika (dalje DP), 15. 5. 1929.

⁵ Prav tam, str. 33; Ciril Štukelj: Skupno izobraževalno delo. Svoboda, 1929, št. 2, str. 30.

bilo potrebno za redne sestanke, kot npr. pevske ali kakršnekoli druge vaje. Praznovanje desetletnice Svobode v novi državi so zaradi politične negotovosti odpovedali. Prav tako je bila odpovedana udeležba na proslavi pri otvoritvi palače Delavske zbornice na Miklošičevi cesti v Ljubljani.⁶

Splošen pritisk na marksiste, posebej na komuniste, ki so seveda prikrito delovali tudi v okviru Svobode, se je povečal že z nastopom vlade Antona Korošca julija 1928. Podružnice Svobode iz Kočevja, Zaloga in iz drugih krajev so poročale o policijskem nadzoru kulturnih prireditev. Orožniki so delali hišne preiskave in plenili stare številke Svobode in Kresa. Načelnik žandarmerijske postaje na Javorniku je septembra 1928 za dva tedna prepovedal delovanje tamkajšnje Svobode. Konec januarja so na Jesenicah zaprli 10 telovadcev Svobode, ker so telovadili ob zvokih Internacionale. Ob izidu je bila zaplenjena tudi dvojna številka Svobode za april in maj 1929.⁷

Delo pa je mogoče tudi zaradi tega pritiska potekalo še z večjim zagonom naprej. 1. marca 1929 so kot protiutež katoliški Mohorjevi družbi in liberalni Vodnikovi družbi ustanovili svojo popularno založbo. Na podobnih načelih, kot je temeljil neuspehi poskus z Delavsko kmečko prosvetno in podporno jednoto iz leta 1925,⁸ je bila ustanovljena Cankarjeva družba. Za 20 dinarjev članarine (kar je bila podobna vsota kot pri konkurenčnih založbah) je vsak član dobil koledar in 3 druge knjige ob koncu leta.⁹ Z ustanovitvijo Cankarjeve družbe je stekla široka akcija nabiranja njenih članov, ki je po uspešnosti preseгла vsa pričakovanja. Do konca leta 1929 jih je pristopilo k družbi okrog 5000, kar je bilo v primerjavi s konkurenčnima družbama malo (Vodnikova družba okrog 20.000, Mohorjeva okrog 50.000 članov), a za slovenske delavske razmere veliko. Vsa naslednja leta do 1941 je Cankarjeva družba tiskala okrog 6000 kompletov knjig.¹⁰

Maja 1929 je predsednik Svobode, sicer pa vodja prosvetnega odseka Delavske zbornice, Ciril Štukelj na društvenem kongresu poudarjal, da je društvo spet konsolidirano, trdno in močno. Uspešno so izvedli vrsto proslav ob obletnicah Maksima Gorkega, Uptonia Sinclaira, Leva N. Tolstoja in Ivana Cankarja, ustanovili so Cankarjevo družbo in Umetniško matico¹¹ ter spet oživili društveno revijo. Najbolj aktivna je bila telovadna podzveza (Delavske telovadne enote Svobode - DTE), slabše gledališka in knjižničarska, pripravljali pa so tudi oblikovanje pevske in športne podzveze. Delo po podzvezah in odsekih naj ne bi slabilo celotne organizacije, temveč le prispevalo k temu, da organizacija zbere čim večje število delavcev v svojih vrstah. "Petje, igranje, telovadba itd. ne smejo biti namen same sebi, temveč morajo

⁶ DP, 16.1. 1929.

⁷ DP, 15.9. 1928, 2.2. 1929, Svoboda, 1929, str. 141.

⁸ Dolenc, Kulturni boj, str. 346.

⁹ Koledar Cankarjeve družbe za navadno leto 1930 (168 str.), v skupni knjigi študiji dr. Dragotina Lončarja: Kako je nastalo današnje delavstvo in njegovo gibanje in Filipa Uratnika: Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije ter leposlovni deli: Angelo Cerkvenik: Daj nam danes naš vsakdanji kruh in Jack London: Mož z brazgotino.

¹⁰ Cankarjeva družba, Koledar Cankarjeve družbe za leto 1930, str. 151-155; Svoboda, 1929, str. 88; Svoboda, 1930, str. 60; Taja Čepič: Založniška dejavnost Cankarjeve družbe (1929-1941). Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, št. 1-2, str. 63-73.

¹¹ Umetniška matica je novembra 1928 priredila predavanje o književnosti in umetnosti, mlajša generacija likovnih umetnikov je razstavljala v novi čitalnici prosvetnega odseka Delavske zbornice, dejavnost pa so širili tudi v druga industrijska središča zunaj Ljubljane. DP, 24. 10. 1928.

le dopolnjevati splošno proletarsko kulturno delo."¹² Ta opredelitev se je ujemala z vseskozi prisotnim pojmovanjem o kulturi kot sredstvu in o nesmiselnosti kulture oziroma umetnosti kot o samozadostnih dejavnostih. Tako so 4. avgusta 1929 ustanovili tudi Klub proletarskih književnikov Svobode, ki naj bi se boril proti netendenčnosti v književnosti oziroma za moderno socialno angažirano književnost.¹³

Pomembna okrepitev Svobode v tem letu je bila priključitev Prvega osrednjega delavskega kolesarskega društva za Slovenijo iz Maribora. To je bilo najstarejše in največje tovrstno društvo na Slovenskem z okrog 700 člani.¹⁴ Problemi pa so ostajali pri povezovanju z Zvezo delavskih pevskih, umetniških in glasbenih društev Jugoslavije. Ker organizacija zlasti v Srbiji in na Hrvaškem ni dobro delovala, je njen predsednik Selinšek iz Maribora predlagal vključitev pevskih in glasbenih društev v obstoječe delavske kulturne zveze v Sloveniji in Bosni. Predstavniki iz Beograda in Zagreba, ki še niso bili pokrajinsko organizirani, pa so to možnost zavračali. Tako se je organizacija delavskih kulturnih društev še naprej drobila.¹⁵

Jeseni 1929 se je Štukelj kot predstavnik prosvetnega odseka Delavske zbornice dogovarjal s katoliško Prosvetno zvezo o možnosti rednih tedenskih radijskih predavanj za delavstvo. Prosvetna zveza je imela v najemu ljubljanski radijski oddajnik in je v svojem studiu delala tudi nekaj ur dnevnega programa. Prosvetni odsek, ki je združeval vse delavske kulturne organizacije, tudi katoliške in liberalne, naj bi pri tem imel avtonomijo pri izbiri vsebine in predavateljev. Delavska zbornica pa je s tem namenom že opremila svojo dvorano z radijskim sprejemnikom.¹⁶

Vedno in povsod agilni Štukelj je organiziral tudi ustanovni občni zbor društva Prijatelj prirode, ki je bil 1. decembra 1929 v prostorih Delavske zbornice. To delavsko planinsko društvo formalno ni moglo biti vključeno v Svobodo, ker je bilo del mednarodne organizacije Naturfreund, ki je bila ustanovljena leta 1891 na Dunaju. Povezali so se z jugoslovansko centralo tega društva. Osebnostno sta ustanovitev pozdravila predstavnika Prijatelja prirode iz Zagreba in Sušaka. Sedež društva je ostal v prostorih Svobode. Tudi glasilo z društvenimi novicami naj bi poleg nemškega Naturfreunda postala revija Svoboda. V društvo se je ob ustanovitvi vpisalo okrog 200 članov, vodstvo pa je prevzel izkušen gornik Henrik Tuma. Ena prvih nalog društva je bil sporazum s Slovenskim planinskim društvom in Turistovskim klubom Skala o uporabi njihovih planinskih koč. V prvem letu so začele z delom poleg ljubljanske še podružnice v Mariboru, Celju in na Jesenicah.¹⁷

Svoboda je imela konec leta 1929 izredni občni zbor, na katerem naj bi spremenili društvena pravila. Široka odprtost za vsa druga marksistična društva pa je sprožila precej kritik. Prvo osrednje delavsko kolesarsko društvo iz Maribora, ki se je s svojimi 700 člani malo prej priključilo Svobodi je na primer prineslo samo 30 novih naročnikov društvene revije. Zaradi precej manjših obveznosti novih prej samostojnih društev do centrale pa so podobne ugodnosti oziroma večjo avtonomijo začeli zahtevati tudi športni klubi Svobode. Šest delavskih športnih klubov je

¹² Svoboda, 1929, str. 144.

¹³ Svoboda, 1929, str. 206.

¹⁴ DP, 10. 8. 1927.

¹⁵ Svoboda, 1929, str. 210-213.

¹⁶ Svoboda, 1929, str. 257.

¹⁷ Svoboda, 1930, str. 24, 116; Svoboda, 1931, str. 42.

bilo poleg 18 'meščanskih' vključenih v Ljubljansko nogometno podzvezo, ki je bila

del Jugoslovanske nogometne zveze za Slovenijo. V okviru Svobode je poleg teh šestih igralo še 6 klubov, ki v tekmovanje Ljubljanske nogometne podzveze niso bili vključeni.¹⁸ Glavni argument proti novemu društvenemu pravilniku je bil ta, da pridruževanje drugih društev na taki osnovi Svobode ne krepí, pač pa jo razkraja. Zbor je sprejel sklep, "da se centrala Svobode sama ne pogaja več z drugimi društvi zaradi zedinjenja. Vsako društvo lahko postane član Svobode, če njegovi člani vstopijo v dotično podružnico Svobode. Z ozirom na ta predlog naj se sedaj zvezinih pravil ne izpreminja."¹⁹

Na tem istem zboru je na vprašanje, koliko zadeva novi zakon o Sokolu Kraljevine Jugoslavije z dne 5. decembra 1929 tudi telovadne odseke Svobode, dr. Celestin Jelenc razložil, da se ta tiče samo izrazitih telovadnih organizacij, ki jih zakon tudi poimensko navaja (Jugoslovanski Sokol, Hrvatski Sokol, Orel in Srbski Sokol). Svoboda, ki telovadne odseke vzdržuje le, kolikor to koristi splošnemu kulturnemu delu, naj bi torej ostala s tem zakonom neprizadeta. Vendar se je Jelenc motil. Policijska direkcija v Ljubljani je 31. decembra 1929 na podlagi omenjenega zakona ustavila delovanje telovadnih odsekov Svobode. Svoboda se je pritožila notranjemu ministru Antonu Korošču, a brez uspeha.²⁰

Dolga in neuspešna pogajanja z Delavsko pevsko zvezo Jugoslavije o morebitni povezavi niso obrodila sadov. Svoboda je zato 9. novembra 1930 v Celju sama ustanovila pevsko podzvezo. Vanjo se je vključilo 11 pevskih odsekov Svobode, dveh na zboru ni bilo. Pristop so najavila tudi druga delavska pevška društva, pevski zbor Naprej s Ptuja in zbor iz Dobrave. Največje pričakovanje je veljalo številnim samostojnim delavskim pevskim društvom v Mariboru. Zato so tudi sedež podzveze namestili v Maribor, ki je bil takrat gotovo glasbeno najmočnejši delavski center v Sloveniji.²¹

Na rednem občnem zboru 8. decembra 1930 so kritično pregledali delo po panogah. Več dela so zahtevale priprave na 2. delavsko olimpiado, ki je bila predvidena za teden od 19. do 26. julija 1931 na Dunaju. Predvidevali so športne nastope, morebitne nastope pevskih zborov na spremnih prireditvah in določeno število gledalcev iz Slovenije. Sprejet je bil tudi predlog iz Celja, naj Svoboda vsako leto organizira zlet svojih podružnic v katerem od krajev, kjer delujejo. Predsednik Štukelj, ki je delo na tej funkciji spet nadaljeval, pa je zbor seznanil z željo Radničkog naobraznog društva Slobode iz Varaždina, da bi pristopilo k zvezi.²²

Januarja 1931 sta podružnici Svobode iz Gorij in Jesenic otvorili prvo smučarsko kočo na Mežakliji. Kočo so najeli od nekega kmeta in jo preuredili za bivalne namene.²³

Pogajanja z jugoslovansko delavsko pevsko zvezo in pobude delavskih kulturnih zvez iz Slovenije in Bosne so končno spodbudili podobno organizacijo tudi drugod po Jugoslaviji. Oktobra 1928 so v Beogradu ustanovili Centralo za radniško vaspitanje, ki naj bi koordinirala delo v Srbiji in Vojvodini. Skupaj s

¹⁸ Svoboda, 1930, str. 169.

¹⁹ Svoboda, 1930, str. 19-22.

²⁰ Svoboda, 1930, str. 23.

²¹ Pevsko društvo Naprej s Ptuja se je prostovoljno razšlo in vključilo v tamkajšnjo Svobodo na občnem zboru 8. 3. 1931. Arhiv Republike Slovenije, fond Banska uprava dravske banovine, Oddelek za notranje zadeve (dalje ARS, BU, ONZ), 16-2, 10497/1931; Svoboda, 1930, str. 296.

²² Svoboda, 1931, str. 42.

²³ Svoboda, 1931, str. 81.

Savezom radniških kulturnih i sportskih društava za Bosnu i Hercegovinu je Svoboda organizirala 15. marca 1931 v Zagrebu skupno konferenco, kjer so sprejeli slovenski predlog, da ustanovijo Delavsko kulturno zajednico (DKZ). Tako bi se lahko enotno predstavljali znotraj in zunaj države, usklajevali bi delo ter vodili skupno evidenco in pregled nad celotnim kulturnim in športnim delavskim gibanjem v Jugoslaviji. Tajništvo v Beogradu naj bi sestavljali po dva predstavnika vsake pokrajinske zveze, sestajalo pa bi se najmanj enkrat letno oziroma po potrebi. Skupnost naj bi stremela za tem, da postopoma in po svobodnem dogovoru združuje posebne kulturne in športne skupine po banovinah in po vsej državi. Sklenili so, da se ne smejo ustanavljati zveze, ki bi kršile organizacijska načela dotedanjih zvez, kot je bila npr. Zveza delavskih pevskih društev. Prva skupna akcija naj bi bilo enotno nogometno moštvo na dunajski delavski olimpiadi. Moštvo je sestavljalo po pet igralcev Svobode in sarajevskega Hajduka ter po trije igralci zagrebškega in beograjskega Grafičara. Športniki naj bi se skupaj z atleti, kolesarji in drugimi začeli pripravljati 14 dni pred začetkom iger v Ljubljani.²⁴

Podobno organizacijsko delo so v tem času sprožili tudi v Zagrebu.

Februarska številka Svobode je objavila, da so na gostovanju Delavskega odra v Varaždinu vzpostavili tesnejše stike s hrvaškimi somišljeniki. Hrvaški publicist Mirko Kus Nikolajev je na podlagi teh stikov dal pobudo, da bi v Zagrebu ustanovili kar podružnico Svobode. Na rednem občnem zboru Svobode 13. decembra 1931 so iz pravkar prispelih Radniških novin št. 50 prebrali novico. Posebni prosvetni odbor URSSJ (socialistična sindikalna zveza) v Zagrebu je s predstavniki tamkajšnjih samostojnih kulturnih in športnih organizacij sklical konferenco, na kateri so sklenili, da bodo v Zagrebu začasno ustanovili podružnico ljubljanske Svobode, ker je ta imela že priznana pravila za delovanje po vsej državi.²⁵ 21. decembra so res v Zagrebu ustanovili podružnico Svobode, ki je že ob ustanovitvi dobila okrog 100 članov, delujočih v glasbeni, prosvetni, dramski in turistični sekciji. Za tem so začeli ustanavljati podružnice po vsej Savski banovini. Hitro so bile ustanovljene podružnice Slobode, radničkog kulturnog i telovežbenog saveza Jugoslavije, kot se je tukaj imenovala, v Osijeku, na Sušaku, v Sušinah-Gjurgjenovcu in Bjelovaru. Od starih delavskih društev so pristopili Radnički sportski klub Sloboda Varaždin, Sportski klub Metalac Zagreb, Radničko pijevačko društvo Napredak in Radnička čitaonica iz Vinkovcev. Zagrebška Sloboda pa se je na občnem zboru 23. maja 1932 obrnila na URSSJ, naj ta povabi vsa delavska društva savske banovine na oblastno konferenco 17. julija, kjer bi vprašanje pristopov sporazumno rešili.²⁶

Skladno s to nenadno širitvijo Svobode je njeno vodstvo v znak dobre volje sprva napovedalo njen XVI. občni zbor kar v Zagrebu. Potem je občni zbor vseeno potekal v Ljubljani 15. avgusta 1932. Tri dni po občnem zboru v Ljubljani pa je banska uprava savske banovine zagrebško podružnico Svobode prepovedala zaradi neprimernosti njenih ustanoviteljev.²⁷

Na občnem zboru je predsednik Štukelj kratko orisal razvoj društva po vojni. Po razkolu leta 1922 se je po njegovem Svoboda začela spet krepiti po IX. občnem

²⁴ Svoboda, 1931, str. 137.

²⁵ Svoboda, 1931, str. 77; Svoboda, 1932, str. 35.

²⁶ Svoboda, 1932, str. 249.

²⁷ Svoboda, 1933, str. 232.

zboru leta 1925, delovno prelomnico pa je pomenil XI. občni zbor januarja 1928. Takrat so izbrali osrednji odbor društva, ki je več kot štiri leta ostal skoraj nespremenjen, to stalnost pa je izražal tudi v idejnem in organizacijskem delu zveze. V tem času so odpravili nasprotja med Ljubljano in Mariborom, neprimerljivo povečali obseg in kakovost delovanja po podružnicah in odsekih. Plod tega obdobja je Delavski oder,²⁸ Cankarjeva družba, redno izhajanje društvene revije, pevska podzveza, ter posebej pomembni koraki k enotnemu delavskemu kulturnemu gibanju za vso državo. Še vedno je predsednik pogrešal več reda v organizaciji, več čistega vzgojnoizobraževalnega dela namesto zabavnega ali zgolj športnega. Vsi različni odseki naj bi predvsem budili proletarsko zavest, solidarnost in pomoč delavskemu gibanju, vendar so posamezni odseki, predvsem športni, živeli preveč sami zase. Še vedno je bila ena glavnih pomanjkljivosti premajhna množičnost.²⁹

Delovanje Svobode se je posebej razmahnilo v letu 1932. Že 17. aprila 1931 sta imeli ljubljanska podružnica Svobode in delavsko glasbeno društvo Zarja iz Ljubljane I. delavski prosvetni večer, ki je sprožil podobne prireditve, pevske festivale, delavske šole po vsej Sloveniji. Do marca 1935 sta Svoboda in Zarja v Ljubljani prišli do zaporedne številke 30 pri organizaciji delavskih prosvetnih večerov.³⁰ V šišenski podružnici so konec leta 1931 začeli s programom za mladino. Šoloobvezni otroci so bili dotlej bolj ali manj prepuščeni sami sebi. V Mariboru se je z mladimi do 14. leta starosti ukvarjal Detoljub,³¹ na Jesenicah Zveza delavskih žena in deklet, v Ljubljani sta poletno taborjenje organizirali Zveza delavskih žena in deklet ter Strokovna komisija, v Šiški pa so to leto začeli z otroki praznovati tudi Miklavža in Silvestrovo. 30. januarja 1932 so priredili I. mladinsko akademijo šišenske Svobode, 28. februarja II. akademijo itn. Ljubljanski delavski prosvetni večeri so bili navadno resno in dobro izpeljani, zato jim publike ni manjkalo. Sčasoma so jih spričo uspehov začele posnemati celo nekatere 'meščanske' kulturne organizacije. Na večerih je navadno najprej nastopila delavska godba Zarja, sledili so solistični nastopi samospevov ali znanih opernih arij, potem je nastopil pevski zbor Svobode, večer pa so zaključili s predavanjem. Predavatelji so bili skrbno izbrani, tako da so kakovostno nadaljevali tradicijo Delavske akademije.³² 5. delavski prosvetni večer v Ljubljani je npr. prenašala tudi ljubljanska radijska postaja kot nekakšno delavsko radijsko uro. Naslednje leto so začeli prirejati podobne večere v Trbovljah, Zabukovici, Mariboru, Šoštanju in drugod.³³

V poročilu centralnega odbora za leto 1932 je Štukelj govoril o še vedno neresenem vprašanju ustavljenega delovanja telovadnih enot Svobode, ki je bilo po njegovem mnenju nezakonito. Spor z oblastmi je predstavljal tudi prepoved zagrebške podružnice avgusta 1932. Na drugi strani pa je Štukelj omenjal tudi, da je ministrstvo za prosveto ustreglo prošnji za znižanje pristojbin pri Svobodinih

²⁸ Dolenc, Kulturni boj, str. 348-349; Delavski oder na Slovenskem. Ljubljana 1954.

²⁹ Svoboda, 1932, str. 285.

³⁰ Svoboda, 1931, str. 191; Svoboda, 1935, str. 131.

³¹ Delavsko društvo Detoljub je bilo sekcija Zveze delavskih žena in deklet za Slovenijo, ustanovljeno je bilo leta 1926. ARS, BU, ONZ, 16-2, 4900/1931.

³² Redna predavanja Delavske akademije za splošno izobrazbo delavcev so v okviru Svobode začeli v sezoni 1925/26 najprej v Ljubljani, potem pa še v Trbovljah, Celju, Litiji in Zagorju. Glej Dolenc, Kulturni boj, str. 344.

³³ Svoboda, 1932, str. 108, 153, 36; Svoboda 1933, str. 51, 296; Svoboda, 1934, str. 56.

priredivah in da so nekatere občine naklonile tam delujočim podružnicam Svobode denarno podporo. Ti odnosi kažejo na določeno pomiritev na tej relaciji. Končno je politična usmeritev bivše SSJ glede jugoslovanskega nacionalnega vprašanja in vprašanja državne ureditve režimu Jugoslovanske nacionalne stranke vsaj posredno ustrezala.³⁴

V koledarskem letu 1932 je zveza napredovala po številu članov in po številu in kakovosti prireditev. Kljub poostreni gospodarski krizi, ki je povzročila tudi omejitve ali celo prekinitve delovanja nekaterih podružnic, je članstvo absolutno naraslo za 325 oseb. Vendar ta porast ni dal večjega finančnega učinka, ker je bilo mnogo članov brezposelnih in so plačevali znižano članarino.³⁵ Na XVII. občnem zboru 26. marca 1933 je 56 predstavnikov podružnic zastopalo 1477 članov iz 28 aktivnih podružnic. Predsednik je tožil, da je med člani samo 10% žensk. Svoboda je bila organizacija pretežno dozorele mladine, saj je bilo le 28% članov starejših od 30 let. Po starosti so bile najstarejše podružnice v Kočevju (vsi starejši od 30 let), Trbovljah, Črni, torej v rudarskih krajih, kjer je bila takrat najhujša kriza. Sledile so podružnice na Javorniku, v Mariboru in Celju. Podružnice v Bistrici nad Mariborom, Fali, Muti in Rušah zaradi krize niso bile več aktivne. Zaspali sta tudi podružnici v Litiji in Studencih pri Mariboru. Ustanavljali pa so nove podružnice v Lazah, Ribnici na Pohorju, Slovenski Bistrici, v Apatinu in še v nekaj drugih krajih v Banatu.³⁶

Navdušujoča poročila so se nadaljevala tudi za leto 1933. Število aktivnih podružnic v tem letu se je dvignilo na 33. Članstvo v rudarskih krajih je zaradi hude brezposelnosti še vedno padalo, vendar so druge podružnice napredovale (v Zalogu se je članstvo v tem letu povečalo za 50, v Kranju in Ljubljani za 40, na Ptuj za 34, v Lescah za 24). Porast članov v celotni organizaciji je kljub izključitvi jeseniške podružnice leta 1933 znašal 366. V primerjavi z letom 1928, ko imamo zadnje podrobnejše podatke o odsekih, je tega leta delovalo 23 dramskih sekcij (+ 3), 16 pevskih zborov (+ 8), 8 godbenih odsekov (prej 15 tamburaških orkestrrov), 3 športni odseki (- 2) in 21 knjižnic (- 2). Leta 1928 so bile sicer najštevilnejše telovadne enote, ki so bile leto kasneje pač prepovedane.³⁷

Med centralo in jeseniško podružnico, ki je bila ena izmed najbolj aktivnih, je v tem letu prišlo do nesoglasij. Trenja so se vlekla že od leta 1930, ko niti uredništvo Delavske politike niti Svoboda nista hoteli založiti Jeseničanu Tonetu Čufarju knjige Februarska noč. Zamera je prešla tudi na osebno raven, ko je komunistično krilo jeseniške Svobode napadlo Cirila Štuklja med njegovim predavanjem o delavskem gibanju na sosednjem Javorniku.³⁸ Na občnem zboru jeseniške podružnice 12. marca 1933 je pri volitvah lista starega odbora, ki ga je vodil Cvetko Kristan, proti levi opoziciji zmagala le še s 5 glasovi večine. Dva tedna kasneje, na občnem zboru Svobode v Ljubljani, so predstavnikom jeseniške Svobode očitali komunizem in jim na ta račun celo odvzeli besedo. V podružnici na Jesenicah je nato 31. marca sledil preobrat. Člani so obnašanje centralnega

³⁴ Podrobneje glej Milan Zver: Odnos socialistov do enotne fronte proletariata in ljudske fronte v tridesetih letih na Slovenskem. Borec, 1989, št. 7-8, str. 819-836.

³⁵ Svoboda, 1934, str. 232.

³⁶ Svoboda, 1933, str. 233.

³⁷ Svoboda, 1934, str. 180.

³⁸ France Škrlič: Zgodovinski razvoj delavskih kulturnih organizacij na Jesenicah in Javorniku. Jeklo in ljudje I., Jesenice 1964, str. 175-176.

---

odboru obsodili in iz društva izključili člana centralnega odbora Svobode,
podružničnega predsednika Cvetka Krista-

na. Štukelj, ki je bil na sestanku navzoč, pa je prizorišče demonstrativno zapustil. Jeseničani so zato 4. aprila vsem podružnicam Svobode v dravski banovini razposlali okrožnico, kjer so pojasnili nesporazum s svoje strani.³⁹ Centralni odbor je nato jeseniško Svobodo kljub vsemu nekoliko samovoljno razpustil, češ da je prišla v nasprotje s pravili in duhom zveze.⁴⁰ Takoj po razpustu so Jeseničani ustanovili novo društvo. 18. avgusta 1933 je začela z delom Enakost, nič manj delovno kot prej Svoboda. Toda nasprotja so se nadaljevala. Na XVIII. občni zbor Svobode septembra 1934 so Jeseničani spet poslali svoje predstavnike in centralni odbor Svobode obvestili, da "Jeseniški svobodaši, organizirani v delavskem kulturnem društvu Enakost Jesenice, prijavljajo po soglasnem sklepu članskega sestanka z dne 5. septembra t. l. svojo delegacijo na kongres zveze Svobod v Ljubljani. Ker je to prvi kongres po razpustu podružnice Svoboda na Jesenicah, smatramo svojo udeležbo na tem kongresu za upravičeno in potrebno."⁴¹ Skušali so seznaniti vse predstavnike Svobod z bistvom spora in povedati svoje mnenje o centrali. Pritožili so se proti razpustu svoje podružnice in hkrati predlagali, da bi inventar bivše Svobode prepustili novemu društvu, ki se je pripravljeno vključiti v Delavsko kulturno zvezo Svoboda.⁴² Toda predsednik Štukelj je nastop Jeseničanov preprečil in občni zbor mu je le z večino štirih podružnic (16 : 12) izglasoval zaupnico.⁴³ Problem Jesenic je ostal do razpustitve Svobod poleti 1935 nerešen, priča pa o perečem vprašanju komunističnega delovanja znotraj socialnodemokratskih vrst. Socialistične organizacije so bile najprimernejše kritje za njihovo prepovedano organizirano delo. Komunisti so se začeli vključevati v Svobode že leta 1924, potem ko je policija razpustila še njihova zadnja legalna društva in sindikate. Njihov glavni cilj pa je bil tudi v kulturnih organizacijah političen, namreč načrtno zaostrovanje razrednega boja in širjenje svojega idejnega vpliva med političnimi nasprotniki.⁴⁴ Socialdemokrate so imeli za nasprotnike, ker so ti nasprotovali revolucionarnemu prevzemu oblasti in v tem smislu 'pogubno' vplivali na večino slovenskega (in jugoslovanskega) delavstva. Socialisti so bili, kljub običajno precej agresivnemu komunističnemu delovanju, do vključevanja komunistov v njihove organizacije tolerantni. To strpnost si lahko razlagamo s hotenji po čim večji enotnosti marksističnega delavskega gibanja. Očitno pa je bilo strpnosti konec, ko je bila zaradi komunistov ogrožena enotnost in sam obstoj organizacije, saj je policija njihovo delovanje skrbno nadzorovala.

Delo podružnic Svobode v letu 1933 nam najbolje ilustrira poročilo društvenega predsednika v januarski številki društvene revije leta 1934: "Najživahnejše življenje se je razgibalo po vseh naših podružnicah. Javornik, Tržič, Kranj in Lesce na Gorenjskem kar tekmujejo med seboj, v katerem kraju bo Svoboda več storila za proletarsko prosveto. V Ljubljani se prepirajo pevci, igralci in predavateljski odsek, kdo bo prej prišel na vrsto s svojimi prireditvami v dvorani Delavske zbornice.

V

³⁹ Svoboda, 1933, str. 238; Književnost, 1934, št. 8-9 platnice.

⁴⁰ Svoboda, 1934, str. 180.

⁴¹ France Škrlič, n. d., str. 179 in sledeče. Citira arhiv Enakosti, ki ga hrani Muzej železarne Jesenice, št. 137/34.

⁴² Prav tam, str. 186 (arhiv Enakosti, št. 143).

⁴³ Svoboda, 1934, str. 269-274.

⁴⁴ Ervin Dolenc: Komunistične kulturno-prosvetne organizacije v dvajsetih letih. Prispevki za novejšo zgodovino, XXIX, 1989, št. 2, str. 341-342.

ljubljski okolici dajejo Dobrunje drugim sosednjim podružnicam tempo delovanja. Zalogu, Lazam, Šiški, Črnučam se je pridružila nova podružnica v Zadobrovi. Litija hoče s potrojeno vneto popraviti zaspanost iz prejšnjih let. Zagorje, Trbovlje, Hrastnik I. in Hrastnik II. - vsaka podružnica bi rada s svojim delom dosegla, da bi nosila ime najboljše Svobode v tem revirju TPD. Celje - prireditev za prireditvijo. Svoboda v Zabukovici osvaja človeka za človekom, vpliv zabukovških sodrugov se pozna v Libojah, se širi v Št. Pavel, v vso okolico. Šoštanj bo prišel na svojo nekdanjo višino. Rogaška Slatina bo januarja tudi Ljubljani pokazala s svojim gostovanjem, kaj zmorejo zavedni steklarji. Hoteli so priti že v decembru, pa je dvorana že zasedena do konca t. l. po delavski šoli itd. Ptuj trmasto vztraja kljub raznim težavam, ki jim ni kriva Svoboda sama. Maribor - no tudi če ne bi delal vzorno, bi ga ne smeli grajati, saj poznate samozavest mariborskih delavcev. Tako ga pa lahko iskreno pohvalimo. Budi se Pobrežje, oživeti bo treba ruško Svobodo, kovinarji v Slovenski Bistrici delajo za Svobodo. Potem Ribnica na Pohorju, to so fantje. V Mežiški dolini vzpodbujata vestni Svobodi v Črni in Mežici prevaljske sodruge, naj bodo bolj agilni. Guštanj drži z njimi korak. Na Dolenjskem prebijata led Kočevje in Novo mesto. V Prekmurju tudi ustanavljajo Svobodo, v Starem trgu je trdna postojanka za Notranjsko.

Po vseh teh podružnicah, prek 30 jih je, se prirejajo predavanja, igre, prosvetni večeri, se izposojajo knjige, se čita Svoboda - centralna pisarna ne zmaguje vsega dela, toliko je življenja v vsej naši zvezi."

Povezovanje delavskih kulturnih organizacij na državni ravni se je nadaljevalo tudi v letu 1934. Na kongresu delavske kulturne organizacije Jugoslavije 4. februarja v Beogradu je 92 delegatov iz dvajset različnih krajev zastopalo 37 organizacij. Svoboda je svojo odsotnost opravičila. Na ohlapnost tri leta stare Delavske kulturne skupnosti (zajednice) je pokazala osnovna dilema srečanja. Beograjčani so se zavzemali za sistematično oblikovanje enotne organizacije po vsej državi. Sarajevčani, ki so bili regionalno bolje organizirani, pa so si predstavljali centralno organizacijo le za koordinacijo že obstoječih teritorialno ožjih zvez in samostojnih drugetev, kot je bil npr. Prijatelj prirode. Večna dilema jugoslovanskih povezovanj je ostala nerešena. Delavsko kulturno gibanje naj bi združili v Radnički kulturni zajednici (RKZ), ki naj bi imela centralni sekretariat v Beogradu. V sekretariat je bil izvoljen tudi predstavnik Svobode Rakovec. RKZ naj bi podrobneje oblikovali na velikonočni konferenci v Sarajevu.⁴⁵

Nekakšen višek v množičnosti, nedvomno pa še bolj v raznovrstni in kakovostni dejavnosti so "svobodaši" ugotovili na svojem XVIII., nepričakovano tudi zadnjem občnem zboru 9. septembra 1934. Ciril Štukelj je zaradi preobremenjenosti prepustil predsedniško mesto dolgoletnemu mariborskemu 'svobodašu', publicistu in prevajalcu, profesorju Bogu Teplyju. Zveza je narasla na 36 podružnic, tri nove so bile še v fazi ustanavljanja. V zadnjem obdobju so obnovili podružnico v Novem mestu. Nove podružnice so bile v Lazah, Slovenski Bistrici, Ribnici na Pohorju in Zadobrovi pri Ljubljani. Prodor Svobode v Prekmurje je v letu 1934 zaznamovala podružnica v Murski Soboti. Od razpada socialdemokracije na različne frakcije leta 1922 je Svoboda dosegla največje število redno plačujočih članov, to je 1696. V

⁴⁵ Svoboda, 1934, str. 84.

aktualni gospodarski krizi pa so ocenjevali, da je v Sloveniji še vedno okrog 80.000 delavcev, med katerimi člani Svobode predstavljajo komaj 2%. "Kam torej usmeriti svoje delo?!" se je pomenljivo vprašal poročevalec.⁴⁶

Po nekoliko daljšem obdobju poudarjenega dela pri krepitvi organizacije in kakovosti dela se je torej spet kazala usmeritev na ekstenzivno napredovanje, na pridobivanje moči s pridobivanjem na množičnosti. Niso pa bile več toliko aktualne stare metode, kot je bila propaganda in posamezno, osebno pridobivanje novih članov, novih naročnikov revije Svoboda ali priključitev prej samostojnega društva. Večji učinek so imele, vsaj na prvi pogled, velike manifestacije, ki so jih organizirali vse več. S pritegnitvijo večjega števila 'svobodašev', kot ga je lahko zbrala posamezna podružnica, so opozarjali nase in pritegnili mnogo več ljudi, kot pa v okviru npr. prosvetnih večerov zaprtega tipa. Te prireditve so praviloma potekale po večjih krajih na prostem, na mestnih trgih idr. in tako k dogajanju pritegnile vse tam živeče prebivalce. Julija 1934 so začeli s takimi proslavami v rudarskih revirjih. V Trbovljah, Hrastniku, Zagorju in Zabukovici je 7 pevskih zborov različnih podružnic Svobode s prek 200 nastopajočimi uprizorilo nekakšen "rudarski festival".⁴⁷ 30. septembra so vsa mariborska delavska kulturna društva pod pokroviteljstvom tamkajšnje Strokovne komisije priredila 1. delavski kulturni dan v Mariboru. Nastopalo je okrog 400 ljudi. Pred več tisoč gledalci so nastopile tudi Svobode iz Celja, s Ptuja, iz Ljubečne, Ljubljane, Kranja ter Zarja iz Ljubljane. 25. novembra so spet v prepolni Unionski dvorani v Mariboru proslavili 25. obletnico Tivolske resolucije.⁴⁸ Socialistični tisk je ob tej priliki poudarjal predvsem njen pomen nasproti majniški deklaraciji.

Temeljito in z veliko propagande pa so se vse leto 1935 pripravljali na zlet Svobode v Celju. Idejno vodstvo prireditve je prevzel centralni odbor Svobode, za njegovo tehnično izvedbo pa je skrbel posebej za to oblikovan odbor v Celju. Društveni mesečnik je v februarški številki začel na to temo objavljati posebno rubriko. Kot nekakšno generalko so 31. marca Celjani priredili še okrožni pevski koncert Svobod iz celjske okolice.⁴⁹ Prvo julijsko nedeljo leta 1935 se je zleta Svobod v Celju udeležilo okrog 10.000 ljudi. To je bila ena največjih marksističnih manifestacij v Jugoslaviji pred drugo svetovno vojno. Nekaj govornikov na glavnem prireditvenem odru pa je bilo nepredvidenih. Njihov nastop naj bi izsilil predvsem del komunistično navdahnjene množice. Za predsednikom Teplyjem sta bila na govorniškem odru predvidena še vodilni beograjski socialist dr. Živko Topalović in Alojz Sedej. Po mnenju policije sta oba s svojimi govori že prestopila statutarne določbe društva. Za njimi pa je nastopil še predsednik Strokovne komisije, komunist Franc Leskošek in predstavnik jeseniške Enakosti Vencelj Perko. Vsi štirje govorniki za predsednikom Teplyjem so imeli politične govore, kjub temu, da je bila Svoboda prijavljena kot nepolitična organizacija. Že to je presegalo društveni statut in bi bilo lahko za policijo dovolj. Zadnji trije govori pa so tudi jasno izražali komunistične poglede na aktualna dogajanja in poslušalce pozivali proti obstoječi državni ureditvi. V utemeljitvi k razpustu društva pa je policija zapisala, da je že dalj časa

"usmerjeno

⁴⁶ Svoboda, 1934, str. 269.

⁴⁷ Svoboda, 1934, str. 211.

⁴⁸ Svoboda, 1934, str. 344; Svoboda, 1935, str. 28.

⁴⁹ Svoboda, 1935, str.158.

delovanje društva in podružnic na poseben poudarek delavskega razreda in gojitev ekstremno socialističnih teženj, ki so prehajala že na komunistično polje." Na podlagi teh ugotovitev je Kraljevska banska uprava dravske banovine že slab teden po zletu, 13. julija 1935 Svobodo z vsemi podružnicami razpustila.⁵⁰

Organizacijo so marca naslednje leto obnovili pod novim imenom: Delavska kulturna zveza Vzajemnost. Na videz destruktivno delovanje komunistov v okviru Svobode se je izkazalo kot pravilna taktična usmeritev, saj so v petih letih delovanja nove marksistične kulturne organizacije komunisti v veliki meri prevladali s svojim idejnim vplivom. Med podružnicami in osrednjim društvenim odborom, ki je ostal v rokah socialistov, je v letu 1940 prišlo do popolnega razkola.⁵¹

Kulturno delovanje v Svobodi med leti 1929 in 1935 predstavlja najbolj intenzivno in organizacijsko najširšo tovrstno aktivnost marksistov v času od prve do druge svetovne vojne. Široka paleta delovanja nam potrjuje osnovne smernice, ki so jih zagovarjali socialisti v tem delu, naj izobraževanje in kultura postopoma dvigneta kakovostno raven življenja najbolj neizobraženega in gmotno najbolj odvisnega sloja prebivalstva, da bi sčasoma zmogel enakopravneje sodelovati pri družbeni ureditvi oziroma državni upravi. Splošne razmere v državi, zlasti gospodarska kriza in politična diktatura sta vero v to pot precej omajali in dajali prednost radikalnejšim rešitvam, ki so jih ponujali komunisti. Organizacijsko delo Svobode, posebej njenega predsednika v teh letih (1928-1934) Cirila Štuklja, je pomembno tudi v okviru kulturnega delovanja socialistov v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Kot mnoge druge interesne in strokovne organizacije v prvi jugoslovanski državi, so tudi slovenski socialisti imeli svojim srbohrvaško govorečim kolegom kaj pokazati in spodbujati njihovo organizacijsko delo, ki je za slovenskimi razmerami veliko zaostajalo.

---

⁵⁰ Tatjana Čepič: Zlet Svobode v Celju. Ljubljana 1985 (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in NOB na Slovenskem, št. 51).

⁵¹ Tatjana Čepič: Oris delovanja podružnic delavske kulturne zveze Svoboda (Vzajemnost) v Ljubljani in njeni okolici med obema vojnama. Zgodovina Ljubljane; Prispevki za monografijo, Ljubljana 1984, str. 350-358.

Ervin Dolenc

CULTURAL ENDEAVOURS OF THE SLOVENE SOCIALISTS IN THE EARLY THIRTIES (1929-1935)

S u m m a r y

Between the two world wars, the Slovene Marxists exercised their most intensive and widely organised cultural activity within the framework of *Svoboda* (Liberty), an association of cultural societies, from 1929 to 1935. A wide range of activities corresponded to the main objective of the Socialists, that of gradually improving the quality of life of the most uneducated and socially vulnerable strata through education and culture. This was supposed to prepare the working class for an equal participation in political life and an eventual assumption of the government by democratic means. Public educational and cultural manifestations played an important role in the organisation of people and spreading propaganda during the time of the royal dictatorship when normal political activity was forbidden. The general situation of the country, especially the economic crisis and royal dictatorship, shook the people's faith in democracy making them open to the more radical political solutions proposed by the Communists. The organisational work of *Svoboda* and, especially, Ciril Štukelj, its president from 1928 to 1934, significantly influenced the cultural activity of Socialists in other parts of Yugoslavia. The Slovene Socialist who, like many other interest and professional associations from Slovenia, had much to offer at the level of the first Yugoslav state, supported, together with the Bosnian Socialists, the organisational efforts of their colleagues in Croatia and Serbia, which lagged far behind Slovenia in the sense of cultural activity. Their common aspiration was to create a large and strong association at the Yugoslav level, by organising and promoting cultural activities in as many parts of the country as possible.